

HAK VE HÜRRIYETLER BAKIMINDAN OSMANLI ANAYASAL BELGELERİNİN IRAK 1925 KANUN-İ ESASİYEYE TESİRİ

Abdülazim İBRAHİM

Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimleri ve Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

e-posta: azim_2006@hotmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7617-2429>.

Öz

Anayasalar modern devletlerin yönetilmesinde en önemli belgelerdir. Anayasalar, devletin işleyişini, temel yapısını ve örgütlenmesini düzenleyen kuralları belirlemektedir. Anayasalarda, demokratik toplumların olmazsa olmazı temel hak ve özgürlükler kavramının özellikle üzerinde durulmaktadır. Temel hak ve hürriyetler yalnızca devletlerin iç hukukunda değil uluslararası boyutta da önemli bir konumdadır. Ülkeler anayasa maddelerini belirlerken öncelikle temel hak ve hürriyetler konusuna değinmektedir. Türkiye 1876 yılından itibaren anayasalarla yönetilen bir devlet olmuştur. İlk anayasa 1876 Kanun-i Esasi'dir. Bu anayasayla birlikte temel hak ve hürriyetler önem kazanmıştır. 1921 Anayasası'nda ise temel hak ve hürriyetler konusuna değinilmemiştir. 1961 Anayasası 1921 ve 1924 Anayasalarından daha çok temel hak ve hürriyetler konusuna değinmiştir. Irak 1515 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. 1534 yılı ile birlikte bütün topraklar Kanun-i Sultan Süleyman tarafından fethedilmiştir ve 1917 yılına kadar Osmanlı tarafından yönetilmiştir. Modern Irak ise 1920 yılında Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonucu oluşmuştur. 1925 yılında Irak'ın ilk anayasası kabul edilmiştir. Anayasa hazırlanırken temel hak ve hürriyetler dikkate alınmıştır. Uzun yıllar Irak anayasalarında siyasi haklara yer verilirken 1925 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlere de yer verilmesi Irak halkı için önemli bir gelişme olmuştur. Anayasada en dikkat çekici nokta Irak halkının kanunla eşit olarak görülmesi olabilir. Temel hak ve hürriyetler konusunda anayasada bahsedilmesine rağmen uygulamada bu maddelerin güvence altına alınması tartışılmaktadır. Irak siyasetinde birçok lider savaş öncesinde zaten tecrübe kazanmışlardı. Bu sebeple Irak, Kanun-i Esasi'yi hazırlarken birçok noktada Osmanlı Kanun-i Esasisi'nden de yararlanmıştı. Yıllarca Osmanlı topraklarında olmaları Osmanlı'dan birçok noktada etkilenmelerine sebep olmuştur. Çalışmada 1925 Irak Kanun-i Esasiden bahsederken Osmanlı belgelerinden etkilendikleri noktalardan bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Irak 1925 Kanun-i Esasi, Hak, Anayasa, Hürriyet, Osmanlı belgeleri, senedi ittifak, İnsan hakları.

IN RESPECT of RIGHTS and FREEDOM THE INFLUENCE of THE OTTOMAN CONSTITUTIONAL DOCUMENTS on IRAQ 1925 PRINCIPLES

ABSTRACT

Constitutions are the most important documents in the management of modern states. Constitutions determine the rules governing the functioning, basic structure and organization of the state. In the constitutions the concept of fundamental rights and freedoms, which are indispensable for democratic societies, is particularly emphasized. Fundamental rights and freedoms have an important position not only in the domestic law

of states, but also in the international arena. When countries determine the articles of the constitution, they primarily address the issue of fundamental rights and freedoms. Turkey has been a state governed by constitutions since 1876. The first constitution was 1876 Kanun-i Esasi. Fundamental rights and freedoms gained importance with this constitution. Fundamental rights and freedoms were not mentioned in the 1921 Constitution. The 1961 Constitution addressed the issue of fundamental rights and freedoms more than the 1921 and 1924 Constitutions. Iraq joined the Ottoman Empire in 1515. With the year 1534, all the lands were conquered by Kanun-i Sultan Süleyman and were ruled by the Ottomans until 1917. Modern Iraq, on the other hand, was formed in 1920 as a result of the defeat of the Ottoman Empire in the First World War. In 1925, Iraq's first constitution was adopted. Fundamental rights and freedoms were taken into account while preparing the Constitution. While political rights were included in Iraqi constitutions for many years, the inclusion of fundamental rights and freedoms in the 1925 Constitution was an important development for the Iraqi people. The most striking point in the constitution may be that the Iraqi people are seen as equal to the law. Despite the fact that fundamental rights and freedoms are mentioned in the constitution, securing these articles in practice is discussed. Many leaders in Iraqi politics had already gained experience before the war. For this reason, Iraq benefited from the Ottoman Kanun-i Esasi at many points while preparing the Kanun-i Esasi. Being in the Ottoman lands for years caused them to be affected by the Ottomans at many points. In the study, while talking about the 1925 Iraqi Constitution, the points that were affected by the Ottoman Kanun-i Esasi will be mentioned.

Keywords: 1925 Iraq Basic Law, Right, Constitution, Freedom, Ottoman documents, deed alliance, human rights.

GİRİŞ¹

İnsanlar var oldukları andan itibaren bazı haklara sahiptir. Yaşama hakkı, hürriyet hakkı bunlardan bazılarıdır. Ancak daha fazla özgürlük için daha fazla haklara sahip olmak istemişlerdir. Devletlerin kurulması ve devletlerin yazılı metinler düzenlemesiyle insan hak ve özgürlükleri farklı boyutlara gelmiştir. Özellikle modern çağlara gelinmesi insanların farklı isteklerinin olmasına neden olmuştur.

Modern zamanlara gelince insanlar daha konforlu bir yaşama sahip olmuşlardır. Ekonomik alanda gelişmelerin yaşanması ve ekonomik yaşamın değişmesiyle ekonomik alanda haklara sahip olmuşlar, siyasi değişmelerin meydana gelmesi ve devletlerin yönetim şeklinin değişmesiyle siyasi alanda daha farklı ve fazla haklara sahip olmuşlardır. Sahip oldukları hakları savunmak isteyen insanlar devlete karşı haklarının korunmasını da istemişlerdir.

Devletlerin gelişmesiyle ya da savaşların, barışmaların yaşanmasıyla birlikte devletler kendi aralarında da birtakım değişmeler yaşamışlardır. Bazı vatandaşlar yaşadıkları devletten ayrılarak farklı bir devlet kurmuşlardır. Örneğin Iraklılar, Birinci Dünya Savaşıyla birlikte Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ve kendi devletlerini kurmuşlardır.

Irak her ne kadar Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olsa da beş asır Osmanlı Devleti'nde yaşadıklarından dolayı kendi anayasalarını yaparken Osmanlılardan esinlenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları hak ve hürriyetleri kendi anayasalarına eklemişler, aynı zamanda orada sahip olmadıkları bazı hakları da anayasalarına dahil etmişlerdir. Çalışmamın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nde insan haklarının gelişimini anlatmak için Osmanlı anayasalarından ve 1925 Irak kanuni esasının en çok etkilendiği Kanun-i Esasi'den bahsedeceğim.

---

¹ Bu Çalışma (Irak anayasalarında temel hak ve hürriyetlerin gelişimi) adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir

İkinci bölümde ise 1925 Kanuni esasiden bahsederek, Osmanlı döneminde hangi haklar noktasında etkilendiğine değineceğim.

1. OSMANLI'DA İNSAN HAKLARI

Osmanlı Devleti'nde insan hakları İslam dinine dayanmaktadır. İslam dininde hak ve hürriyet kavramları Avrupa ülkelerine göre farklıdır. İnsan hakları, İslam dininde Tanrı'nın insanlara tanıdığı ayrıcalıklar olarak değerlendirilmektedir.²

İnsan haklarına İslam hukuku bakış açısıyla bakılmıştır. 2. Mahmut dönemine kadar da insan haklarından bahseden bir belge çıkarılmamıştır. Çünkü aslında Osmanlı Devleti'nde insanları birbirinden ayıran bir eşitsizlik durumu bulunmamaktaydı. Aynı zamanda İslam hukuku; mülkiyet hakkı, yaşama hakkı, miras hakkı gibi hakları korumaktaydı.³

1.1. Sened-i İttifak

Fransız Devrimi'nin etkisiyle Osmanlı Devleti'nde anayasal hareketler başlamış ve insan haklarını güvence altına almak için yeni adımlar atılmıştır.⁴ 19. yüzyılda ilk kez bir metine bağlı kalınmıştır. Padişah ve ayanlar arasında Sened-i İttifak imzalanmıştır.⁵ 2. Mahmut döneminde imzalanan Sened-i İttifak bir sözleşme ya da iki taraflı bir belge olarak kabul edilebilmektedir. Ancak kanun veya anayasa değildir. Bu noktada en doğru kavram sözleşme olacaktır.⁶ Sözleşme yedi maddeden oluşmaktadır. Yoksulların ve reayanın haklarının korunması vurgulanmıştır.

Sened-i İttifak için özellikle ayanların yönettiği yerlerde güvenliğin sağlanması ve vergilerin aşırı olmadan, haksız şekilde alınmayacağı insan hakları konusunda önemli bir adımdır.⁷ Zaten beşinci şartta zulüm ve işkence yasağı açık açık ifade edilmiştir. Zulüm yasağının bu kadar karmaşık bir ortamda Sened-i İttifak'ta yer alması insan hakları noktasında önemli bir gelişmedir. Haksız işlem yapılması yasağı da cezası olan suçlar içerisinde yer almıştır.⁸ Aynı zamanda fakir halkın vergilendirilmesi ve zulüm görmemesi ifade edilmiştir. Bugünkü işkence ve kötü muamele yasağı bu madde ile bağlantılı olabilmektedir.⁹

1.2. Tanzimat Fermanı

Sened-i İttifak'tan sonra Mustafa Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanı okunmuştur. Bu ferman ile Padişah ilk defa kendi yetkilerini kendi isteği ile kısıtlamıştır. Ferman anayasal bir belge niteliğindedir. Burada önemli olan

² Belkıs KONAN, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti'ne Bakış", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 4, Ankara 2011, s.258.

³ Ahmet KILINÇ, **Kanun-i Esasi'nin İnsan Hakları Yönünden Analizi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2005, s.77.

⁴ Hasan Mahmut KALKIŞIM, "İnsan Hakları Noktasında Türk Anayasa Tarihinde İki Ara Kesit: 1876 ve 1961 Anayasaları", Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2019, s.151.

⁵ Zamira HOŞTEN, **Temel Hak ve Hürriyetlerin Anayasal Güvenceleri**, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.35.

⁶ Bilal TUNÇ, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi", KARAM Dergisi, Cilt 17, Sayı 67, 2020, s.658.

⁷ Nurettin BİLMEZ, "Osmanlı Devleti'nde İnsan Hakları Alanında Yaşanan Dönüşüm Üzerine Bir Değerlendirme", Social Science Development Journal, Cilt 3, Sayı 9, 2018, s.149.

⁸ Zehra ARSLAN, "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi", International Journal of Social Science, Cilt 6, Sayı 8, 2013, s.86-87,

https://www.researchgate.net/profile/Zehra-Aslan/publication/272987932_SENED-I_ITTIFAKIN_ORTAYA_CIKISI_ve_INSAN_HAKLARI_BAKIMINDAN_DEGERLENDIRILMESI/links/5a990a7745851535bce1524d/SENED-I-ITTIFAKIN-ORTAYA-CIKISI-ve-INSAN-HAKLARI-BAKIMINDAN-DEGERLENDIRILMESI.pdf, Erişim tarihi: 27.06.2021.

⁹ <https://www.evrensel.net/yazi/81939/osmanli-anayasalarinda-insan-haklari>, Hüsnü ÖNDÜL, **Osmanlı Anayasalarında İnsan Hakları**, Erişim Tarihi: 27.06.2021.

noktalardan biri de Tanzimat Fermanı eşitlik noktasında ilk maddelere yer vermiştir.¹⁰ Bu açıdan insan hakları konusunda önemli bir belgedir. Birçok insan hak ve özgürlüğüne değinilmiştir. Bir maddede suçlu insanların yasalara bakılmadan ceza, idam, zehirlenme gibi işlemlerin yapılamayacağı ifade edilmiştir. Başka bir madde de suçlu bir kişinin mirasçılarının miras haklarından yoksun bırakılmayacağı ifade edilmiştir.¹¹

Mali güce göre vergi alınması, askere alınırken adaletli davranma, can güvenliği, ırz ve namus dokunulmazlığı gibi maddelerde fermana yer almaktadır. Bu eşitlikler din ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı Devleti'ndeki bütün vatandaşlar için aynı şekilde uygulanmıştır.¹²

Tanzimat Fermanı'nda insan hakları konusunda eksik bilgiler olsa da sonuç olarak haklara değinilmiştir. Bu yönüyle fermanı ilk haklar bildirgesi olarak kabul edebiliriz. Ancak yine de Batı'daki belgelerle kıyaslanamayacak kadar eksiktir.¹³

1.3. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı ise Tanzimat Fermanı'ndaki eksiklikleri tamamlamak üzere 1856 yılında çıkmış, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki eşitliği sağlayan bir fermanıdır.¹⁴ Tanzimat Fermanı'ndaki hak ve hürriyetler aynen alınmış, ek olarak Hıristiyan halka değinilmiştir. Hıristiyan halkın ibadet ve vicdan hürriyetleri, Müslüman halkla eşit duruma getirilmiştir. Aynı zamanda vergi, askerlik, memur olma, adalet, yargılama konularında da eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁵ Gayrimüslimlere karşı işkence ve eziyet yasaklanmış, bunlara göz yuman memurlara ceza verileceğine karar verilmiştir.¹⁶

Islahat Fermanı'nda hak ve özgürlüklerin güvencesi kesin olarak verilmiştir. Ancak mahkemeler karşısında Gayrimüslimlere verilen hakların Müslümanlar halkın aleyhine olduğu durumlar da olmuştur. Bu noktada eşitlik yine tam anlamıyla sağlanamamıştır. Yine de Batıdaki tanınan hak ve hürriyetlerin birçoğu Osmanlı'da da vatandaşlara tanınmıştır.¹⁷

Görüldüğü üzere Osmanlı'da insan hakları kesin ifadelerle korunmaya başlanmıştır. Dinleri ve ırkları ayırt edilmeden hak ve hürriyetler vatandaşlara tanınmıştır. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'yla bu hak ve hürriyetler güvence altına alınmaya başlanmış ve ileride çıkarılacak anayasalara temel oluşturulmuştur.

1.4. Kanun-i Esasi (1876-1908)

Kanun-i Esasi, Padişah'ın atadığı üyeler tarafından oluşturulan Cemiyet-i Mahsusa tarafından oluşturulmuş ve 1876 yılında ilan edilmiştir. Kanun-i Esasi olması gerektiği gibi Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda elde ettiği tecrübelerden yararlanılarak yazılmamıştır.¹⁸ Sultan Abdülhamit, Sultan Abdülaziz'in ölümü ve

¹⁰ HOŞTEN, s.39.

¹¹ Coşkun Can AKTAN, "Haklar ve Özgürlükler Antolojisi", 3. Baskı, BER Ajans, Ankara 2018, s.6, <https://dergipark.org.tr/en/download/issue-full-file/38991>, Erişim Tarihi: 27.06.2021.

¹² Z. Arzu BEHRAM, "1876 Tarihli Osmanlı Kanun-i Esasisi ile 1924 Tarihli T.C. Anayasasının Karşılaştırılması", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006, s.8.

¹³ BİLMEZ, s.151.

¹⁴ KONAN, s.276.

¹⁵ HOŞTEN, s.37.

¹⁶ <https://www.evrensel.net/yazi/81939/osmanli-anayasalarinda-insan-haklari>, Hüsnü ÖNDÜL, "Osmanlı Anayasalarında İnsan Hakları", Erişim Tarihi: 27.06.2021.

¹⁷ BİLMEZ, s.152.

¹⁸ KALKIŞIM, s.152.

IV. Murad'ın aklını yitirmesi sebebiyle kendini korumasız hissetmiştir. Bunun sonucunda Kanun-i Esasi yeterince demokratik olmayan bir ortamda ortaya çıkmıştır.¹⁹

Kanun-i Esasi'de siyasal sistem değil, siyasal ortamda meydana gelen çekişmeler anayasanın düzenlenmesinde etkili olmuştur. Tersine olarak Batıda ilk anayasalar çok daha farklı faktörler dikkate alınarak hazırlanmıştır.²⁰ Yinede Kanun-i Esasi hazırlık aşamasında Belçika Anayasası'ndan, Fransız Anayasası'ndan ve Prusya Anayasası'ndan etkilenilmiştir.²¹

Kanun-i Esasi bir ferman anayasasıdır. Padişah tarafından tek yanlı olarak ilan edilmiştir. İlk defa yasama, yürütme ve yargı birbirinde ayrılmıştır. Fakat Padişah yine de yasama üzerinde etkilidir.²² Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle I. Meşrutiyet başlamış ve Meşrutiyet döneminde ilk anayasa yazılmış olmuştur.²³

1.4.1. Kanun-i Esasi'de Hak ve Hürriyetler

Kanun-i Esasi Osmanlı Devlet için demokratikleşme adına son fırsattır. Ancak anayasanın demokratik olmadığı da düşünülmektedir. Çünkü daha en baştan anayasayı hazırlayanlar Padişah tarafından seçilmiştir, halkın bu konuda bir görüşü alınmamıştır.²⁴ Yine de insan hakları noktasında önemli bir adım atılmıştır. İlk yazılı Anayasa ile insan hakları güvence altına alınmıştır.²⁵

Kanun-i Esasi'nin 8 ile 26. maddeler arasında temel hak ve özgürlüklere yer vermiştir.²⁶ Vatandaşların din ve mezhep gözetilmeksizin eşit sayılacağını 8. maddesinde ifade etmiştir. Ek olarak 17. madde ile kanun karşısında da eşit haklara sahip olunacağı belirtilmiştir.²⁷

8. ve 17. Maddeler dışında; vatandaşlık hakkı, eşitlik ilkesi, öğretim hakkı, devlet memuru olma hakkı, kanuni hakim güvencesi, dilekçe hakkı, basın hürriyeti, hak arama hürriyeti, kişi güvenliği, ibadet hürriyeti, yasal vergi ilkesi, müsadere ve angarya yasağı, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, işkence yasağı gibi temel hak ve hürriyetler Kanun-i Esasi'de yer almıştır.²⁸ Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı'nda temel hak ve hürriyetler konusuna yeterince değinmemiş, yazılı olarak ifade etmemiş bir devlet için bu haklara ilk anayasada yazılı olarak yer vermesi, devletin insan haklarını daha fazla önemsemeye başladığını göstermektedir.

Anayasada belirlenen insan hakları kanun ile sınırlandırılmıştır. Ancak sınırlamanın hangi ölçüde olacağı, hakların nasıl güvence altına alınacağı belirtilmemiştir. Hakları sınırlayan kanunun bir sınırı yoktur. Bu durum yasama organının yetkilerini kötüye kullanabileceği gerçeğini doğurmaktadır. Anayasaya aykırı kanunların yapılması ihtimali çoğalmaktadır.²⁹

Sorunların nedeni her ne kadar meclis üyelerinin Padişahın seçtiği üyeler olması yani genel oy ilkesinin olmaması olsa da Kanun-i Esasi maddeleri arasında yargıda

¹⁹ BEHRAN, s.12.

²⁰ KILINÇ, s.94.

²¹ KALKIŞIM, s.152.

²² TUNÇ, s.660.

²³ BİLMEZ, s.153.

²⁴ Hakan TÜRKKAN, "Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-i Esasi'nin Demokratik Hürriyeti", Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Özel Sayı, 2018, s.372, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakanuvis/issue/39776/471445>, Erişim tarihi: 30.06.2021.

²⁵ BİLMEZ, s.153.

²⁶ BEHRAN, s.20.

²⁷ TUNÇ, s.660.

²⁸ BİLMEZ, s.153.

²⁹ KILINÇ, s.102.

hak arama hürriyeti vardır.³⁰ Kanun-i Esasi hakim güvenliği (m.81), iddia ve savunma hakkı (m.83), mahkemelerin davaya bakma mecburiyeti (m.84), mahkemelerin bağımsız olmaları (m.86) gibi maddelerle temel hak ve hürriyetleri güvence altına almıştır.

Kanun-i Esasi'yle alakalı tartışılan bir başka konu ise anayasanın ifade özgürlüğüne yer vermemesi olmuştur. Aynı zamanda toplanma ve dernek kurma hakkı gibi haklara da yer verilmemiştir. Ancak basın özgürlüğü yer almaktadır.³¹ Oy hakkı ise yalnızca erkeklere tanınmıştır. Bu nedenle genel oy hakkından ayrılmıştır.³²

Kanun-i Esasi'de demokrasi ile asla yan yana yer alamayacak iki madde vardır: Padişahın meclisi kapatma ve sürgün etme yetkileridir. Eğer Padişah devletin güvenliğinin ihlal edildiğini tespit ettiyse ülke dışına gönderebiliyor ve sürgün edebiliyor.³³ Kanun-i Esasi'yi hazırlayan kurulun başkanı olan Mithat Paşa'da bu madde sebebiyle sürgüne gönderilmiştir. Görüldüğü gibi Kanun-i Esasi'de hürriyetler noktasında hiçbir sınırlama yoktur. Padişah yasama dahil bütün yetkileri elinde tutmaktadır. Kanunda yer alan hak ve hürriyetler tamamen Padişahın inisiyatifine kalmış ve günlük yaşamda tam olarak uygulanamamıştır.³⁴

1.4.2. 1909'da Hak ve Hürriyetlerde Yapılan Değişiklikler ve Yeni Haklar

II. Abdülhamit tahttan indirilip, II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra 1909'da Kanun-i Esasi değiştirilmiştir. Sonrasında 1912, 1914 ve 1916 yıllarında da değişikliğe uğramıştır.³⁵ II. Abdülhamit tahttan indirildikten sonra yerine Mehmet Reşat getirildi. 1876'da seçilen milletvekilleri yeni bir anayasa yapmadan 1876 Kanun-i Esasi'de değişiklik yaptılar. Eski anayasadan üç madde çıkarılarak bir madde eklendi.³⁶

Hak ve hürriyetler noktasında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Madde 10'a göre; kimse kanunun belirttiği sebepten başka bir sebeple cezalandırılmaz. Ceza verilirken kanun dışına çıkılamaz.³⁷ Aynı zamanda sansür yasağı, haberleşmenin gizliliği, toplanma ve dernek kurma hakları da anayasada tanınmıştır. Padişahın sürgün etme yetkisi de kaldırılmıştır.³⁸ Padişahın, devletin düzenini bozan kişileri sürgün etme yetkisi 113. madde ile kaldırılmıştır. Bu madde Anayasa'nın en önemli maddesidir.³⁹ Postanelerde belgeler ve mektuplar mahkeme kararına göre açılmayacaktır.⁴⁰ Yapılan değişiklikler Anayasa'yı daha çok demokratikleştirmiştir.

1.5. 1924 Anayasası

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda temel hak ve hürriyetler konusuna değinilmemiştir. Bu sebeple tam bir anayasa olarak değerlendirilmemiştir. İlk Meclis üyeleri de tam olarak devlet oluşturma prosedürlerine uyulmadığından kanunu yeni bir anayasa olarak görmemişlerdir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yalnızca

³⁰ KALKIŞIM, s.154.

³¹ TUNÇ, s.660.

³² KALKIŞIM, s.154.

³³ TUNÇ, s.660.

³⁴ BİLMEZ, S153.

³⁵ KALKIŞIM, s.154.

³⁶ BEHRAM, s.14.

³⁷ Burhan GÜRDOĞAN, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, Ankara 1959, s.99,

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/auhfd/issue/42802/517298>, Erişim tarihi: 03.07.2021.

³⁸ HOŞTEN, s.39.

³⁹ BEHRAM, s.14.

⁴⁰ Mehmet Kaan ÇALEN, "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 2012, s.138.

Kanun-i Esasi maddelerinde değişiklik yapılmış bir belge olarak görölmüştür.⁴¹ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda temel hak ve hürriyetlere yer verilmemesinin nedeni ise ülkenin savaş içerisinde olmasıdır. İlk olarak ülkenin savaştan kurtulması gerektiği düşünölmüştür.

1924 Anayasası ise hak ve hürriyetlere yer vermiştir. Hak ve hürriyetler için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Hak ve hürriyetler düzenlenirken 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'nden yararlanılmıştır.⁴² Anayasa'da hak ve hürriyetler teminat altına alınmış ancak etkili kurallar konulmamıştır.⁴³ Yine de hemen hemen bütün kişi haklarına yer vermiştir. Bununla birlikte bazı siyasi haklar ve ekonomik haklar da anayasada yer almaktadır. Ancak sosyal haklara yer verilmemiştir. Sebebi ise anayasayı hazırlayanların sosyal haklara yabancı kalmaları ve Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış olunmasıdır.⁴⁴

1.6. 1961 Anayasası

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe yaparak yönetimin başına geçen askeri güç tarafından kurucu bir meclis kurularak yapılmıştır. Anayasanın ikinci bölümünde temel hak ve ödevler başlığı bulunmaktadır. 1961 Anayasası'nın bu bölümünde kişi haklarına, sosyal ve ekonomik haklara ve siyasi haklara yer verilmiştir.⁴⁵

2. 1925 IRAK KANUN-I ESASI

1925 Irak Kanuni esasi koyucuları, hem İnsan haklarının 1789 yılında ilan edilen ve Fransız vatandaşlarının tercüme ettiği devrimin ilkelerine duyarsız olmamışlardır. Ancak bu, bildirgenin, Irak Anayasası ahkamı için tek kaynak olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu (anayasa) Fransız insan haklarının temas etmediği hakları da düzenlemiştir. Hem de Osmanlı dönemi belgelerden büyük ölçüde kanun koyucuların yararlandığını görölmektedir.

2.1. Kısaca Irak'ın Anayasal Gelişimi

Irak Anayasası'nın 2005 tarihinden öncesini üç aşamaya ayırabiliriz. Bu dönemler: 1925-1958 yılları arasında monarşi devlet, 1958'de meydana gelen 14 Temmuz Devrimi'yle birlikte günümüze kadar milliyetçi veya sosyalist tek parti devleti ve İdare Kanunu ile yönetilen geçiş dönemidir.⁴⁶

Irak 1921 yılında kurulmuş ve kurulduktan sonra ilk anayasasını 11 Mart 1925 yılında yazmıştır. İlk anayasadan sonra 1958, 1963, 1964, 1968, 1970 ve son olarak 2005 Anayasaları kabul edilmiştir. Bu kadar sık aralıklarla anayasa

⁴¹ Müzehher YAMAÇ, "Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 22, Tbbm'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, 2020, s.209, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1197181>, Erişim tarihi: 27.06.2021.

⁴² Adnan KÜÇÜK, "1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler", Liberal Düşünce Dergisi, Cilt 82, 2016, s.7, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48152/609180>, Erişim tarihi: 27.06.2021.

⁴³ TUNÇ, s.664.

⁴⁴ Ömer ANAYURT, "1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 7, 2003, s.6.

⁴⁵ Sinem BİROL, "1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 43, 2012, s.43, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22893/244996>, Erişim tarihi: 29.06.2021.

⁴⁶ Introduction to the Laws of Kurdistan, Iraq Working Paper Series Constitutional Law of Iraq Pub. 2013, s.7, <https://law.stanford.edu/publications/introduction-laws-iraq-iraqi-kurdistan-series-overview/>, Erişim tarihi: 27.06.2021.

yazılmasının sebebi ise; birçok kez anayasalar iktidarda kim varsa ona yönelik hazırlanmış ve iktidarın kaybedilmesiyle yeni anayasalar benimsenmiştir.⁴⁷

Irak çok fazla siyasi kargaşalar yaşadığı için çok fazla ülkenin de anayasalarından etkilenmiş oldu.⁴⁸ 1789 Fransız insan hakları bildirisi, Mısır Anayasası gibi.⁴⁹

2.2. Kanun-i Esasi'deki Hak ve Hürriyetlerin Irak Anayasası Üzerine Etkisi

Irak 1920 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ve İngiliz himayesi altına alınmıştır. İngiltere yayınladığı bir bildiriye Irak'ta bulunan halkın ve toplulukların istekleri göz önünde bulundurularak, halkın da katılımıyla bir anayasa hazırlamasını istemiştir.⁵⁰ 1921 yılında Büyük Britanya mandası olarak kabul edildi. 1925 Kanun-i Esasinin ilk izleri de 1921 yılında düzenlenen Kahire Konferansı'na kadar dayanmaktadır. İngiltere'nin Irak mandası ile ilişkilerini denetleyen ve yeni atanan sömürge sekreteri, Winston Churchill tarafından toplantıya çağrıldı. Böylece 1925 Kanun-i Esasinin temelleri atılmış oldu.⁵¹

Irak Anayasası Kurucu Meclis tarafından 21 Mart 1925 yılında yürürlüğe girmiştir.⁵² Irak Kraliyetinin Kanunu Esasisi olarak adlandırılmıştır. Dini, dili ve ırkı hiç ayırım olmadan herkes eşit olarak kabul edilmiştir.⁵³

2.2.1. Eşitlik

Osmanlı Kanun-i Esasisi'nde eşitliğe verilen önem Irak Kraliyetinin Kanun-i Esasisi'nde de önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı hem İslam Hukuku'nda hem de anayasalarında eşitlik kavramında büyük önem vermiştir. Eşitlik özünde aynı zamanda insana saygıyı, insan haklarına önemi de getirmiştir.

Osmanlı Kanun-i Esasisi'nde eşitlik ve hürriyet kavramlarını Padişah el yazısı ile yazmıştır. Bu noktada iki kavramın ne kadar önemli olduğu görmekteyiz.⁵⁴ Irak Kanun-i Esasisi'nin 6. maddesi de eşitliğe vurgu yapmaktadır. Maddeye göre, herkese karşı kanun tektir. Hak verici veya yasaklayıcı olması bu durumu değiştirmiyor. Makamlar, görevler veya kabiliyetlerle de eşitlik uygulamasının önüne geçilmiyor.⁵⁵ Osmanlı Devleti Kanun-i Esasi'de herkesin eşit olduğu, din ve mezhep fark etmeksizin eşit davranılacağı 8. madde de yer verilmiştir. Irak kanunlarında olduğu gibi mezhep ayrımı yapılmamıştır.⁵⁶

2.2.2. Kişi Özgürlüğü

Irak Kanun-i Esasisi'nde kişi özgürlüğünden bahsedilmiştir. Kişi özgürlükleri bütün Irak vatandaşı için ayırım gözetilmeksizin uygulanmıştır.⁵⁷ Osmanlı Devleti ise Kanun-i Esasi'nin 9. ve 10. maddelerinde de kişi özgürlüğüne yer vermiştir.

⁴⁷ Adil Sakran Zine El ABDIN, **Birleşik Devlet Modeli ve Irak Uygulaması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.25.

⁴⁸ Constitutionnet internet sitesi, <https://constitutionnet.org/country/constitutional-history-iraq>, Erişim: 01.07.2021.

⁴⁹ Abdülazim M. İBRAHİM, **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.29.

⁵⁰ El ABDIN, s.26.

⁵¹ Introduction to the Laws of Kurdistan, Iraq Working Paper Series Constitutional Law of Iraq Pub. 2013, <https://law.stanford.edu/publications/introduction-laws-iraq-iraqi-kurdistan-series-overview/>, s.7.

⁵² Abdulkadir KAHRAMAN, **Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar**, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.10.

⁵³ El ABDIN, s.4.

⁵⁴ KILINÇ, s.113.

⁵⁵ İBRAHİM, s.30.

⁵⁶ KONAN, s.264.

⁵⁷ İBRAHİM, s.30.

Aynı zamanda 10. maddeye göre kişilere kanunsuz suç ve ceza verilemez.⁵⁸ İki anayasa baktığımızda da kişi hürriyetleri taarruz edilemez cümlesi yer almaktadır.

2.2.3. Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü

Düşünce açıklama ve basın özgürlüğüne baktığımız zaman; 1921 Osmanlı Kanun-i Esasisi vatandaşlarına ifade özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü tanımıştı. Yalnız düşünce özgürlüğü açık olarak anayasada yer almamıştır. Biz basın özgürlüğü maddesinden düşünce özgürlüğüne yer verildiği görüşüne bakarak buna çıkarım yapmaktayız. Ne kadar basın ve ifade özgürlüğü yer alsa da Osmanlı Devleti toplanma ve dernek kurma hürriyetini 1924 değişikliği ile tanımıştı.

Irak Kanuni Esasisi'ne baktığımız zaman yine vatandaşlarına ifade ve basın özgürlüğü verilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasına üç sene sonra eklediği toplanma ve dernek kurma hakkı daha ilk Irak Anayasasıyla vatandaşlarına tanınmıştır.⁵⁹ Bu noktada Irak ilk anayasasında dahi hürriyet noktasında ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir. Ek olarak Irak Devleti'nin Osmanlı'dan bağlarını yeni kopardığını ve 1924 Osmanlı Kanun-i Esasisi'ni takip ettiğini söyleyebiliriz.

2.2.4. Eğitim Özgürlüğü

Osmanlı Kanun-i Esasisi'nde 15. ve 16. maddesinde eğitim hürriyetine yer verilmiştir. 16. maddeye göre, bütün okullar devletin gözetimindedir. Birlik ve düzenin sağlanması için gerekli her şey sağlanacak, farklı inançlara sahip vatandaşların inançlarına zarar gelecek bir durum yaşanmayacaktır.

15. ve 16. madde hürriyetler noktasında yeterli değildir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin resmi dili Türkçedir. Kanun-i Esasi'nin ilk metninde yabancı vatandaşların kendi dillerinde eğitim alabilecekleri yer almamaktadır.⁶⁰ Irak Kanuni Esasisi'nin 16. maddesinde ise vatandaşların kendi dillerinde eğitim alabilecek ve okul açabilecek oldukları yer almaktadır.⁶¹

2.2.5. Mülkiyet Hakkı

Osmanlı Devleti'nin düzenlediği ve konuyla alakalı çok sayıda madde bulan bir diğer konuda mülkiyet hakkıdır. 21. maddeye göre, herkes kanuna uyduğu müddetçe mülkiyet hakkına sahip olabilmektedir ve malı güvendedir. Kanun izin vermediği müddetçe kimse başkasının malına ve mülkine sahip olamaz.⁶² Irak Anayasası'nın 10. maddesinde de mülkiyet hakkının korunduğu belirtilmiştir.⁶³

2.2.6. Vergilerin Yasallığı

Osmanlı Kanun-i Esasisi'nde verginin yasallığı iki madde ile ifade edilmiştir. 25. maddeye göre, yasadışı vergi alınmaz. 96. maddeye göre ise kanun belirtmedikçe kimseden vergi alınmaz.⁶⁴ Irak Kanuni Esasisi'nin 9. maddesinde de, hiçbir verginin kanuna uygun olmadan alınamayacağı belirtilmiştir.⁶⁵

⁵⁸ KILINÇ, s.130.

⁵⁹ İBRAHİM, s.31.

⁶⁰ KILINÇ, s.120.

⁶¹ KAHRAMAN, s.11.

⁶² KILINÇ, s.118.

⁶³ İBRAHİM, s.33.

⁶⁴ Selçuk BUYRUKOĞLU, Doğan BOZDOĞAN, "Danıştay İçtihatlarında Vergilendirmede Kanunilik", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2015, s.272, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/803036>, Erişim tarihi: 08.07.2021

⁶⁵ İBRAHİM, s.33.

2.2.7. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

Kamu hizmetlerine girme hakkı ise Osmanlı'da 18. ve 19. maddeler ile düzenlenmiştir. 18. maddeye göre, vatandaşların kamuda çalışabilmeleri için Türkçeyi bilmeleri gerekmektedir. 19. maddeye göre ise, vatandaşlar kendi uyruklarına uygun memuriyetlere atanmaktadırlar.⁶⁶ Irak Kanuni Esasisi'nde de 18. madde kamu görevinde eşitlik incelenmiştir. Bu maddeye göre, Irak vatandaşları medeni ve siyasi haklar noktasında eşittirler. Sivil ve askeri görevler sadece Iraklılara mahsustur. Bu açıdan bakıldığında eşitlik konusundan bahsedilemez. Ancak alınacak bir eğitimle görevi icra edilebilmektedir.⁶⁷

2.2.8. Dernek Kurma Özgürlüğü

1925 Irak Kanuni Esasinin 12. maddesine göre, Iraklılar toplanma, dernek kurma ve derneklere katılabilme hakkına sahip olmuşlardır. Toplanma hakkı 1327-1909 yılında çıkarılan Osmanlı Umumi Toplantılar kanununda düzenlenmiştir. Bu kanuna göre toplanma olmadan önce izin alınması gereklidir.⁶⁸

Osmanlı Devleti'nde dernek kurma özgürlüğü meşrutiyetin ilanından önce konuşulan bir konu dahi değildi. Bu sebeple 1876 Kanun-i Esasi'de dernek kurma hakkıyla alakalı bir yasa bulunmamaktadır.⁶⁹ 1909 yılında eklenen maddeyle birlikte Osmanlılar dernek kurma özgürlüğüne sahip olmuşlardır. 1924 Teşkilat-ı Esasiye ile de dernek kurma hakkı Türklerin doğal hakları sayılmıştır.⁷⁰

2.2.9. Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü

1925 Irak kanuni esasinin ve 1982 Türk Anayasası siyasi parti kurma özgürlüğü noktasında benzer noktalara değinmişlerdir. Bireyler 18 yaşından itibaren istedikleri siyasi partilere kurma ve ayrılma hakkına sahiptirler.⁷¹ Hem Irak hem de Osmanlı siyasi partilerinin geçmişine bakıldığında; siyasi parti kurma özgürlüğünün aslında dernek kurma özgürlüğüne dayandırıldığı görülmektedir.

2.2.10. Dilekçe Hakkı

1876 Osmanlı Kanun-i Esasisi'nde dilekçe hakkı 14. madde de yer almıştır. Maddeye göre, sadece vatandaşlara dilekçe hakkı tanınmıştır. Vatandaşlar toplu olarak ve bireysel bir şekilde dilekçe hakkına sahip olmuşlardır. Aynı zamanda kamuyla alakalı konularda da dilekçe hakkını elde etmişlerdir.⁷² 1925 Irak kanuni esasinin da 14. maddesinde dilekçe hakkı düzenlenmiştir. Ancak Osmanlı Anayasasına göre biraz daha farklıdır.

1925 Irak kanuni esasiye ye göre, vatandaşlar kendilerini ilgilendiren konularla veya genel konularla ilgili önerilerini Krala veya Millet Meclisi'ne yapmaktadır. Ancak genel makamların görevlilerine topluluk olarak hitap edecekler ise bu resmi heyetler ve tüzel kişilikler tarafından yapılabilmektedir.⁷³

⁶⁶ KILINÇ, s.124.

⁶⁷ İBRAHİM, s.44.

⁶⁸ İBRAHİM, s.67.

⁶⁹ İlhan F. AKIN, "Dernek Kurma Özgürlüğü", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 32, Sayı 2-4, 1966, s.477, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9099/113704>, Erişim tarihi: 08.07.2021.

⁷⁰ BEHRAM, s.21.

⁷¹ İBRAHİM, s.72.

⁷² Mehmet AYKANAT, **Osmanlı Hukukunda Dilekçe Hakkı**, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2019, s.82-83.

⁷³ İBRAHİM, s.82.

2.2.11. Seçme ve Seçilme Hakkı

1876 Osmanlı Kanun-i Esasisi seçme ve seçilme hakkını açıkça ifade etmemiştir. 65 ve 69. maddeler arasında açıkça olmasa da dolaylı bir şekilde bu hakka değinilmiştir. Ancak Osmanlı'da ilk seçimlerde Kanun-i Esasi'nin maddelerine göre değil, 1786 talimat-ı muvakkate hükümlerine göre yapılmıştır.⁷⁴ Milletvekili seçilmek için bazı şartlar vardır. Bunlar; Türkçe bilmek, bir suçtan hüküm giymemiş olmak, Osmanlı vatandaşı olmak, 25 yaşından küçük olmamak, memur olmamak.⁷⁵

1925 Irak kanuni Esasiye ye baktığımızda ise seçme ve seçilme hakkını yalnızca otuz yaşından büyük erkekler verildiğini görüyoruz. Kadınlar seçme haklarından mahrumdur.⁷⁶ 18. maddede Iraklıların eşit olduğunu belirtilirken 36. maddede kadınların seçme ve seçilme hakkında mahrum bırakılması temel hak ve hürriyetler noktasında önemli bir açıktır. Aynı zamanda 1924 Temsilci Seçme Kanunu'nun 3. maddesine göre de seçme hakkı vergi verme şartına bağlanmıştır.⁷⁷

SONUÇ

Devletler, birbirleriyle iletişim halinde olmaları, birleşmeleri veya ayrılmaları sonucunda birbirlerinden etkilenmektedirler. Bu etkilenmeler devletlerin anayasalarını da etkilemiştir. Osmanlı Devleti de kendi anayasasını oluştururken başka devletleri örnek almıştır.

Sened-i İttifak ile Osmanlı'da anayasal hareketlilik başlamıştır. Bu belge ile hem halk hem de ayanlar aynı zamanda devlet bazı haklar kazanmışlardır. Öyle ki bugünkü anayasada bulunan hak ve hürriyetlerin temelleri bu belge ile atılmış sayılabilir. Sened-i İttifak Türklerin ilk anayasal belge özelliğini taşıyan belgesidir. 1839 yılında ise Tanzimat Fermanı yayınlanmıştır. Bu ferman ile birlikte vatandaşlar sahip oldukları haklarında dışında başka haklara da sahip olmuşlardır. Asker almada adalet, mali güce göre vergi, ceza yargısına ilişkin güvenceler, can güvenliği, mülkiyet hakkı, eşitlik, kanunun üstünlüğü ilkesi gibi. Aynı zamanda bu ferman ile Padişahın hakları sınırlandırılmıştır.

1856 İslahat Fermanı da Osmanlı Devleti'nde temel hak ve hürriyetler noktasında önemli bir adımdır. Bu ferman ile Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik sağlanmaya çalışılmış; askerlik yapma, vergi ödeme, devlet memuru olma, eğitim alma gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır. 1876 yılında Kanun-i Esasi hazırlanmıştır. Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında Belçika, Prusya ve Polonya Anayasaları etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde temel hak ve hürriyetlerden en fazla bahseden anayasadır.

Kişi güvenliği, kişi dokunulmazlığı ve özel hayatın gizliliği, din ve vicdan hürriyeti, mülkiyet hakkı, eğitim öğretim hakkı, düşünce ve basın hürriyeti, şirket kurabilme hürriyeti, seçme seçilme hakkı, dilekçe hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, vergi eşitliği ve vergilerin kanuniliği ilkesi, hak arama hürriyeti Kanun-i Esasi'nin vatandaşlara verdiği haklardır.⁷⁸ Kanun-i Esasi'nin insanlara tanıdığı haklar hiç azımsanacak gibi değildir. Ancak yine de bu hakların yargıda teminatı olmaması büyük bir eksikliklerdir.

⁷⁴ KILINÇ, s.123.

⁷⁵ Servet ARMAĞAN, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri", Kanun-i Esasi'nin 100. Yılına armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.149-176.

⁷⁶ İBRAHİM, s.41.

⁷⁷ Yasir A. ALİ, **Irak Anayasaları'nda Siyasal Haklar ve Güvenceleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.31.

⁷⁸ KILINÇ, s.110.

Kanun-i Esasi'nin eleştirel başka bir noktası da genel oy ilkesinin olmaması, hakların bütün sivil ve siyasi hakları kapsamaması ve basın özgürlüğü olmasına rağmen ifade ve düşünce özgürlüğüne yer verilmemesidir. Ayrıca hakların sınırlanmasının bir ölçütünün olmamasıdır.⁷⁹ Tabii ki bu gibi eksiklikler anayasanın tam olarak hak ve hürriyetleri koruyamadığını ve insanların bazı konularda özgür olamadığının kanıtıdır. 1909 Kanun-i Esasi düzenlemesiyle birlikte Padişahın yetkileri sınırlandırılmış ve meclisin yetkileri genişlemiştir. Bu sayede de daha demokratik bir sisteme geçiş yapılmıştır diyebiliriz. 1921 Anayasası ilan edildiğinde temel hak ve hürriyetler konusuna hiç değinilmemiştir. Bu yüzden tam bir anayasa değildir. Sadece Kanun-i Esasi'nin maddelerin değiştiren bir kanun olarak sayılabilir.

1924 Anayasası ise hak ve hürriyetleri düzenlememiş sadece tanımıştır. Yani hakların nasıl kullanılacağı, şartları, koruma ve sınırları anayasada yoktur. Temel hak ve hürriyetlerden anayasanın başında değil sonunda yer vermiştir. Anayasaya baktığımız zaman tanına haklar; kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, seyahat, toplantı, dernek kurma hakkı, hayat hakkı, tutuklama ve yakalamanın kanuniliği, işkence ve eziyet yasağı, dini ve felsefi görüşlerinde dolayı kişilerin kınanmaması, konut dokunulmazlığı, sansür yasağı, kamulaştırma yasağı, seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, vatandaşlık hakkı, vergi ödevi ve verginin kanuniliği ilkesi, kamu hizmetlerine girme hakkıdır.⁸⁰ Bu anayasada siyasi haklarda yer almıştır.

Bütün bu hak ve hürriyetler demokratikleşme konusunda Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti hem kendi devletindeki eksiklere bakarak hem de diğer devletlerin anayasalarına bakarak kendi anayasalarını düzenlemiştir. Sadece Osmanlı Devleti değil birçok devlet başka devletlerden etkilenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletlerde daha çok Osmanlı Devleti anayasalarında ve gelişmelerinden etkilenmiştir. Bu noktada çalışmamda yer verdiğim Irak Devleti de 1920 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. İngiliz himayesi altına girmişlerdir. 1932 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu süre zarfında 1921 yılında bir anayasa hazırlamak isteyen Irak hükümeti 1925 yılında ilk anayasasını ilan etmiştir. Anayasa maddelerini hazırlarken farklı ülkelerin anayasalarından yararlandığı gibi Osmanlı Devleti Kanun-i Esasisi'nden de etkilenmişlerdir. Bu durumun Türkiye'nin Irak'la ilgilenmesinin de etkisi vardır.

Irak temel hak ve hürriyetler noktasında oldukça dikkatli davranmıştır. Ancak sosyal ve iktisadi hürriyetlere 1925 Anayasası'nda değinilmemiştir. Ayrıca gösteri hakkı da bu anayasada yoktur.⁸¹ Sebebini daha yeni kurulan bir devletin sosyal ve iktisadi haklardan çok devletin oluşumuna ve siyasi haklara ağırlık verilmiştir. 1925 Irak kanuni esasının Irak vatandaşlarının eşit olduğu savunsa da bu pratikte böyle olmamıştır. Diğer ülkelerinde anayasalarından örnek alınan 6. madde her ne kadar dini, dili ve milleti farklı olan insanların eşit olduğunu söylese de, eşitlik ilkesi tam olarak açıklanmadığından pratikte eksik kalmıştır.⁸²

⁷⁹ KALKIŞIM, s.6.

⁸⁰ ANAYURT, s.6-7.

⁸¹ İBRAHİM, s.219.

⁸²ALİ, s.38.

KAYNAKÇA

AKIN İlhan F., **“Dernek Kurma Özgürlüğü”**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 32, Sayı 2-4, 1966.

AKTAN Coşkun Can, **“Haklar ve Özgürlükler Antolojisi”**, 3. Baskı, BER Ajans, Ankara 2018.

ALİ Yasir A., **Irak Anayasaları’nda Siyasi Haklar ve Güvenceleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

ANAYURT Ömer, **“1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 7, 2003.

ARMAĞAN Servet, **“Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri”**, Kanun-i Esasi’nin 100. Yılına armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

ARSLAN Zehra, **“Sened-i İttifak’ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”**, International Journal of Social Science, Cilt 6, Sayı 8, 2013.

AYKANAT Mehmet, **Osmanlı Hukukunda Dilekçe Hakkı**, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2019.

BEHRAM Z. Arzu, **1876 Tarihli Osmanlı Kanun-i Esasisi ile 1924 Tarihli T.C. Anayasasının Karşılaştırılması**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006.

BİLMEZ Nurettin, **“Osmanlı Devleti’nde İnsan Hakları Alanında Yaşanan Dönüşüm Üzerine Bir Değerlendirme”**, Social Science Development Journal, Cilt 3, Sayı 9, 2018.

BİROL Sinem, **“1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü”**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 43, 2012.

BUYRUKOĞLU Selçuk, Doğan BOZDOĞAN, **“Danıştay İçtihatlarında Vergilendirmede Kanunilik”**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2015.

ÇALEN Mehmet Kaan, **“1909 Kanun-i Esasi Tadilatı”**, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 2012.

EL ABDİN Adil Sakran Zine, **Birleşik Devlet Modeli ve Irak Uygulaması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

GÜRDOĞAN Burhan, **“İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, Ankara 1959.

HOŞTEN Zamira, **Temel Hak ve Hürriyetlerin Anayasal Güvenceleri**, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Introduction to the Laws of Kurdistan, Iraq Working Paper Series Constitutional Law of Iraq Pub. 2013, <https://law.stanford.edu/publications/introduction-laws-iraq-iraqi-kurdistan-series-overview/>.

İBRAHİM Abdülazim M., **Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

KAHRAMAN Abdulkadir, **Irak’ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar**, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Journal of Social Sciences and Humanities:

KALKIŞIM Hasan Mahmut, “**İnsan Hakları Noktasında Türk Anayasa Tarihinde İki Ara Kesit: 1876 ve 1961 Anayasaları**”, Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2019.

KILINÇ Ahmet, **Kanun-i Esasi'nin İnsan Hakları Yönünden Analizi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2005.

KONAN Belkıs, “**İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış**”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 4, Ankara 2011.

KÜÇÜK Adnan, “**1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler**”, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt 82, 2016.

ÖNDÜL Hüsnü, **Osmanlı Anayasalarında İnsan Hakları**, <https://www.evrensel.net/yazi/81939/osmanli-anayasalarinda-insan-haklari>, Erişim Tarihi: 27.06.2021.

TUNÇ Bilal, “**Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi**”, KARAM Dergisi, Cilt 17, Sayı 67, 2020.

TÜRKKAN Hakan, “**Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-i Esasi'nin Demokratik Hüviyeti**”, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Özel Sayı, 2018.

YAMAÇ Müzehher, “**Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 22, Tbm'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, 2020.

Constitutionnet internet sitesi,
<https://constitutionnet.org/country/constitutional-history-iraq>, Erişim:
01.07.2021.